

Fragmentació social a les ciutats. Apunts per a l'estudi de la dualitat a les nostres ciutats

Pau Caparrós i Gironés

Resum: La dualitat social que caracteritza l'etapa postfordista es reflecteix territorialment en una utilització del millor sòl urbà per a situar les activitats (residencials, de producció i de serveis) que lideren l'economia, i una expansió, paral·lela, de l'economia informal, que continua assentada a les ciutats. En aquest context és on els gestors han de plantejar-se els reptes per a ordenar allò que el sociòleg madrileny R. F. Durán ha anomenat «l'explosió del desordre».

1. Canvi en el sistema productiu

La reestructuració del sistema productiu basat en la gran fàbrica fordista, que constitueix un dels pilars bàsics del desenvolupament econòmic i territorial de les ciutats del Primer Món durant l'etapa posterior a la Segona Guerra Mundial, comença a desestabilitzar-se al final de la dècada dels seixanta, i pateix una gran transformació durant els setanta, que dona lloc a un nou model de producció, el que anomenem *economia-món*, *capitalisme postfordista*, o senzillament de *l'economia mundialitzada*. De tal manera que, tal com afirmen Borja i Castells (1997), ens trobem des de la dècada dels setanta en un procés de profunda transformació històrica estructural, semblant al que va significar la Revolució Industrial.

Aquest procés és definit per l'aparició de la revolució tecnològica i fa que a tot el planeta s'estengui les activitats del que s'ha anomenat *economia de la informació*. Aquesta reestructuració de l'economia capitalista ha reordenat l'economia internacional amb els citats processos de globalització i descentralització de les activitats industrials que es concentraven al Primer Món, ara en mans de molts països del Tercer Món. Estem davant d'una nova divisió internacional del treball, que ha canviat el panorama productiu de tal manera que als països del centre¹ s'ha optat per la terciarització de l'economia, amb les noves tecnologies com a base, i s'ha creat un tipus diferent d'ocupacions i s'ha transformat, de fet, l'antiga estructura de l'ocupació industrial.

En aquestes pàgines ens ocupem d'aquesta transformació i de la seva repercussió espacial als països que havien estat capdavanters en la industrialització posterior a la Segona Guerra Mundial. De l'aparició d'un nou model territorial i les conseqüències en termes de fragmentació i dualització social a les ciutats. També introduïm, però, algunes conseqüències per al Tercer Món, i sobretot per a algunes de les seves ciutats, les més poblades del planeta, que denominem *megaciutats*, enfront del que seria la denominació més occidental de ciutat global per a Londres o Nova York. Sempre en el context de la globalització i la reestructuració econòmica cap a una societat de la informació i l'aparició de l'economia informacional.

2. L'efecte de l'economia informacional en l'estructura social

El procés d'informalització de l'economia, sustentat en part per l'activitat tecnològica, ha canviat l'estructura ocupacional de les ciutats de l'Occident desenvolupat. Així, Castells observa com l'aparició de les noves tecnologies actua sobre l'organització social i sobre les relacions entre capital i treball.² Utilitzo aquí un fragment de Lester Thurow, citat pel mateix Castells, tot parlant de la distribució dels ingressos, que expressa molt bé la interacció entre les noves tecnologies i els processos de reestructuració del treball i la nova situació d'estratificació social resultant:

«Part dels canvis en la distribució dels ingressos són deguts a les característiques de les noves indústries en creixement. Les indústries d'alta

1. Acceptem la denominació de *centre* juntament amb d'altres com *Primer Món* o *països desenvolupats* per a regions com ara Europa, Amèrica del Nord o el Japó, i ens referim a *perifèria*, *Tercer Món* o *països subdesenvolupats* per a zones com l'Àfrica, Amèrica del Sud, etc.

2. M. CASTELLS, *La ciudad informacional*, Alianza Editorial, Madrid:1995.

tecnologia, com la microelectrònica, tendeixen a tenir dos nivells en la distribució dels ingressos (alt i baix), a diferència de les indústries transformadores pesades, com la fabricació de maquinària amb els seus obrers amb alts salaris. Generalment hi ha un ampli sector de treballadors de fàbrica amb baixos salaris però no gaires treballs amb retribucions mitjanes. D'alguna manera, la reducció del nombre de treballs amb retribucions mitjanes és producte de la tecnologia, com també de l'existència d'un ambient no sindicalitzat. La sindicalització provocà, en indústries com la de l'automòbil, l'acer o la fabricació de maquinària, la conversió de treballs que probablement no justificaven per si mateixos una retribució mitjana. Els guanys foren redistribuïts dins de la indústria cap als grups amb menys qualificacions.»

Hi ha, per tant, una redefinició de la relació capital-treball, i aquest perd la seva posició negociadora enfront de la flexibilitat creixent d'un mercat laboral revolucionat per les noves tecnologies.

Observant ara el model territorial, que desenvoluparem més al punt tercer, podem afirmar que es desenvolupa una dualització social, producte d'aquesta nova relació capital-treball. Si les nostres ciutats concentraven el treball industrial dels setanta, ara busquen una redefinició de les seves funcions, mitjançant la creació d'empreses de serveis tecnològics. També podem explicar aquest procés com una recerca d'activitats terciaritzades, basades, per una part, en activitats de direcció d'empreses i tots els treballs anomenats de *coll blanc*, i de l'altra, en totes les ocupacions relacionades amb els serveis de neteja, transport de mercaderies o si volem, de l'activitat turística. Ací entrarien els models territorials que s'han desenvolupat a la costa mediterrània durant les dues darreres dècades. L'activitat turística encetada ja des dels anys seixanta ha creat les anomenades *ociurbs*, ciutats que s'han planificat i gestionat sobre la base d'una única funció; l'activitat lúdica i turística. Serien aquests els casos de Benidorm o Salou, o d'altres poblacions costaneres. Aquest ús lúdic d'espais que havien estat utilitzats per a altres activitats també el trobem a les grans ciutats, sobretot als antics ports reconvertits en façanes marítimes amb distintes possibilitats per a la indústria de l'oci, com els casos de la ciutat de Barcelona o la d'Alacant. També hauríem d'incloure ací els projectes que a la ciutat de València s'estan duent a terme amb la construcció del parc de la Ciutat de les Ciències i de les Arts, on hi havia antigues fàbriques, prop de la zona portuària industrial del llit del riu Túria.³

3. L'anomenat *arc mediterrani* s'està especialitzant des del final de la dècada dels seixanta en importants projectes relacionats amb les activitats turístiques i d'oci, la qual cosa podria plantejar una forma concreta d'inserció en la xarxa de l'economia globalitzada, amb l'especialització del territori en aquesta funció concreta.

Les nostres ciutats, doncs, es plantegen un model territorial basat, d'una part, en eixe grup de direcció i amb elevats ingressos, i de l'altra en tota una diversificació d'ocupacions pertanyents al sector terciari i que solen estar gestionades per empreses de contractació temporal, que fan d'intermediaris entre el treballador i l'empresa que el necessita, i anul·la en bona part de la posició de força que tenien els sindicats industrials.

Aquest és el procés de dualització, que es manifesta territorialment amb una utilització del millor sòl urbà per a situar les activitats que lideren l'economia (ja siguin complexos lúdics o oficines de Microsoft). Situacions que podrien ser cinematogràfiques per a les nostres ciutats, ja fa quasi una dècada que les estem observant a les gran conurbacions nord-americanes, com ara Los Ángeles, on hom recordarà la intervenció de l'exèrcit el 1992 per a controlar als milers de ciutadans de color que intentaven assaltar els barris residencials provinents del desordre perifèric.

El contrast entre l'opulència i la pobresa en un espai compartit ha generat el dualisme de la ciutat. Trobaríem el que anomenem *dualisme clàssic*, on conviuen apartaments d'11 milions de dòlars amb 50.000 *homeless*, el cas de Los Ángeles. Però hi ha una nova forma de dualisme urbà que estaria caracteritzada per la reestructuració i l'expansió de l'economia informacional: la reassignació diferencial de la força de treball en el procés de creixement i declivi simultanis que donarà com a resultat una estructura social profundament fragmentada i que basaria les seues diferències entre una força de treball qualificada (economia formal), una força de treball desqualificada (economia informal, relacionada amb la majoria d'activitats gestionades per les anomenades *empreses de treball temporal*) i les persones excloses completament.

És ara quan ens hem de fixar en les nostres ciutats i analitzar, per exemple, quina lectura fem dels incidents produïts al barri barceloní del Besòs, o quina serà la resposta futura de les persones que busquen, cada vegada amb majors dificultats, col·locar-se en alguna de les activitats de l'economia informacional.

La dualització i la fragmentació de l'estructura social es manifestarà en una ciutat dual, un model territorial que presentarà els diferents usos del sòl de l'economia informacional.

3. Un nou model territorial: repercussió espacial de la reestructuració

El sociòleg i urbanista madrileny Ramón Fernández Durán ha estudiat els processos de repercussió espacial de la reestructuració. L'a-

portació principal dels seus estudis es concentren a transformar el concepte de model territorial.⁴ Així, mentre la ciutat industrial donava lloc a l'àrea metropolitana, on distingim de manera més o menys clara el que és urbà del que és rural, l'increment de les necessitats de transport, el desenvolupament del consum d'energia, que comporta el desplegament espacial descentralitzat, han creat el que anomenem *regió metropolitana*. Aquesta regió augmentarà i es consolidarà segons les necessitats creades i desenvolupades per la nova divisió internacional del treball. Aquesta, doncs, serà la variable més important a l'hora d'entendre l'espai urbà configurat per l'economia informacional, i més encara en el context de la globalització econòmica.

Així les coses, el model plantejat estaria format per les *ciutats globals* que desenvolupen les funcions de coordinació de l'economia internacional (Nova York, Londres, Tòquio, París, Frankfurt...) en termes de l'economia de serveis avançats i de l'activitat financera.

L'economia global es controlaria i gestionaria des d'aquestes ciutats globals al marge dels estats o altres organismes que anteriorment podien exercir més control.⁵

El búnquer

També, però, els processos de fragmentació i dualització social s'han estès i aprofundit especialment a les metròpolis o ciutats globals de primer ordre. Així, la configuració de l'espai urbà en aquestes ciutats també respon a eixa dualització, fins al punt que el disseny de la ciutat desenvoluparà els *espais del comandament*. Aquests espais concentren les funcions de direcció de l'economia mundial i estaria format per edificis d'oficines i centres de direcció de les multinacionals. Podriem localitzar-ne alguns, com ara els Docklands a Londres, La Defense a París, la City West a Frankfurt, i així a les diferents ciutats globals. Aquest model de ciutats-global no sols afecta les grans antigues metròpolis industrials, ja que és un model que s'estén sobre tota la resta de ciutats, i les converteix en xarxes de segon ordre, o que depenen d'aquestes ciutats-globals, a partir de les quals accediran a l'economia i al territori globalitzat. Barcelona no és, en el sentit de Frankfurt o Londres, una ciutat global, però sí que dirigeix les seves activitats i ordena el seu territori

4. Val a dir que, tot i haver utilitzat els textos de R. F. Duran per a observar la ciutat-global, caldria fer referència a l'ideòleg, per dir-ho d'alguna manera, del fenomen de la globalització de les ciutats. Ens referim a Saskia SASSEN, i el seu llibre *The global city: New York, London, Tokyo*.

5. DURAN, *La explosión del desorden*, Madrid: Fundamentos, 1993.

en funció d'aquesta xarxa o node de ciutats de primer, segon, tercer ordre, etc.

El model tecnològic atorga les diverses funcions territorials a escala planetària i també crea una dualitat intermetropolitana (Borja i Castells, 1993). De fet, els espais del comandament, o búnquer, estarien formats pels centres d'oficines i els terrenys dedicats al camp de l'economia global, i quedarien al marge d'aquestes funcions una gran part dels barris de la ciutat, que de la mateixa manera que extenses regions del planeta, com ara l'Àfrica o una gran part d'Amèrica del Sud, es veuen excloses de l'economia informacional: són territoris que no existeixen per a l'economia però on es concentra gran part de població, la part perjudicada de la fragmentació de l'estructura social. La dualització ens mostra, per una part, la Vila Olímpica i l'avinguda de Diagonal, i de l'altra el barri del Besòs. O, a València, la Ciutat de les Ciències i l'avinguda d'Aragó enfront de Torrefiel o la Font de Sant Lluís.

Però com a contrapunt de tot açò també haurem d'observar la proliferació d'espais on l'economia informal fa créixer eixes petites micro-societats que estudia Castells (1995) als Estats Units, i que en algunes ocasions es tracta de veritables ciutats del Tercer Món en forma de barris de les ciutats que han estat desenvolupant funcions de metròpoli o de ciutat global ara. En realitat, com afirmen Borja i Castells estudiant el cas de Nova York,⁶ la dualització urbana representa una estructura social urbana que té la base en pols oposats, igual de dinàmics, de la nova economia informacional, que segrega els usos d'un espai metropolità compartit per diferents funcions.

4. La dualització a les ciutats del Tercer Món

El ràpid desenvolupament que han patit les economies de l'anomenat Tercer Món des de l'acabament de la Segona Guerra Mundial, les ha abocades a un capitalisme de creixement intens, però que al contrari que a Europa i als Estats Units, no ha tingut uns mecanismes de contenció social per a administrar el creixement. També cal observar el tipus d'economia per sectors, ja que en el cas de l'Amèrica del Sud, ens trobem que hi ha des dels seixanta un moviment migratori camp-ciutat que no sembla respondre a una demanda equilibrada de mà d'obra per a les ciutats, com podia ser-ho a la Barcelona del principi i de mitjan segle. Es tracta més d'una expulsió del camp a causa de les polítiques de cultiu extensiu practicades per l'FMI tant a

6. J. BORJA i M. CASTELLS, *Local y global*, Madrid: Santillana, 1997.

Amèrica com a Àfrica. Aquest procés d'urbanització massiva es troba amb una nova dificultat afegida amb l'arribada dels plans estructurals de l'FMI i el BM als inicis dels anys vuitanta (Duran, 1993). La característica més important serà la disminució de la despesa social, que fa molt difícil la creació i gestió de les infraestructures urbanes necessàries. Ací podríem parlar de São Paulo o Calcuta, per posar un exemple, i del creixent nombre de barris que no responen a cap planificació urbana i que, per tant, no existeixen en termes de canalitzacions d'aigua ni d'electricitat. Per contra, si analitzem el volum de negocis que es produeixen a les borses de tot el món, São Paulo és una de les més importants. Aquest fet connecta la ciutat brasilera amb la xarxa de ciutats globals de l'economia globalitzada, i per tant cal suposar que els gestors de la ciutat hauran de preveure la funcionalitat específica que s'ha de materialitzar en una utilització del millor sòl urbà per a localitzar aquestes activitats. La dualització i la fragmentació de l'estructura social urbana a São Paulo no permet vacil·lacions ni matisacions, és senzillament lapidària.

M'ha semblat important col·locar ací dues taules on s'observen les aglomeracions urbanes més importants, la primera de 1995 i la segona de projecció per a 2015. És un fet compartit per totes les concentracions urbanes del món la gran complexitat de l'estructura social de les ciutats. Però aquesta complexitat no actua en totes per igual i, en concret, i per les característiques de dependència i funció en la globalització de les que ja hem esmentat, els nuclis situats als anomenats països subdesenvolupats plantegen grans dificultats per a aturar el procés de bipolarització, i encara més des de l'aplicació dels plans d'ajust. Tot i no ser objecte d'aquestes pàgines, la fragmentació de l'estructura social de les ciutats dels països subdesenvolupats es concreta en la no-existència d'una classe mitjana i la desaparició progressiva d'aquella que s'havia establert en països com ara l'Argentina o Xile (Duran, 1993), les retallades en el sector públic i en la protecció social, i un augment paral·lel de les despeses dedicades a la seguretat (exèrcit, policia, etc.). Tornant al cas de São Paulo, dades per a 1990 ens mostren l'assassinat de vora 500 xiquets per part de grups de matons contractats per empresaris del turisme o del centre financer de la ciutat.⁷ S'ha denominat a açò *la ingovernabilitat d'allò social* en el sentit que les autoritats de les ciutats i dels estats no poden fer front a aquestes situacions, provocades per l'existència de milions de persones excloses totalment del sistema econòmic i que formen una mena d'economia criminal, que en realitat no és més que una economia de supervivència i, en molts casos, ni això (Castells, 1995).

7. DURAN, *La explosión del desorden*, Madrid: Fundamentos, 1993.

Taula 1
Aglomeracions urbanes més importants el 1995

Ciutats	Habitants (en milions de persones)
Tòquio (Japó)	26,8
São Paulo (Brasil)	16,4
Nova York (EUA)	16,3
Mèxic D.F. (Mèxic)	15,6
Bombai (Índia)	15,1
Xangai (Xina)	15,1
Los Àngeles (EUA)	12,1
Pequín (Xina)	12,4
Calcuta (Índia)	11,7
Seül (Corea del Sud)	11,6

Font: *Ciutat i desenvolupament*. Fundació Centre i Documentació Internacionals a Barcelona, núm. 57/58 (octubre-novembre 1996).

En aquesta taula, set de les deu ciutats més poblades del món pertanyen o bé a zones de subdesenvolupament o bé als països del sud-est asiàtic. Aquest fet, juntament al que hem exposat adés, ens du a plantejar de nou el problema de *la ingovernabilitat d'allò social*. Si abans parlàvem de São Paulo, a Mèxic pocs turistes europeus i nord-americans (dels EUA i del Canadà) no deuen haver oblidat encara les recomanacions de les autoritats locals a l'hora de contractar taxis, ja que el nivell d'atracaments dels mateixos conductors als ocupants s'havia disparat, fins a arribar a casos d'assassinat.

En definitiva, allò sobre el que es vol fer incidència és el fet que quan parlem dels greus problemes que provoca la fragmentació social a les ciutats estem referint-nos a la major part dels habitants del planeta, que habita en aquestes ciutats.

Ara, la reflexió tornaria a girar sobre el mateix, però si hem de considerar aquesta projecció com a aproximativa a un futur real, observarem que només Tòquio,⁸ entre les ciutats que considerem de primer

8. Tot i que en pàgines anteriors hem comentat que el procés de dualització social s'està produint també amb molta intensitat a les ciutats típicament desenvolupades, mantenim aquí aquesta classificació de subdesenvolupades/desenvolupades perquè ens sembla encara operatiu. Tot i això, és intenció d'aquest article posar l'accent sobre la possible desaparició d'aquesta divisió tradicional i la més actual que marcaria la frontera entre les ciutats globals i no globals, i encara més en el cas dels búnquers interns d'eixes ciutats globals.

Taula 2
Aglomeracions urbanes més importants el 2015

Ciutats	Habitants (en milions de persones)
Tòquio (Japó)	28,7
Bombai (Índia)	27,4
Lagos (Nigèria)	24,4
Xangai (Xina)	23,4
Jakarta (Indonèsia)	21,2
São Paulo (Brasil)	20,8
Karachi (Pakistan)	20,6
Pequín (Xina)	19,4
Dacca (Bangla Desh)	19,0
Mèxic D.F. (Mèxic)	18,8

Font: *Ciutat i desenvolupament*. Fundació Centre i Documentació Internacionals a Barcelona, núm. 57/58 (octubre-novembre 1996).

ordre en el desenvolupament econòmic, manté el primer lloc en el rànquing de ciutats més poblades. Tota la resta d'aquesta llista de deu pertany de nou als països subdesenvolupats. Per tant, la tendència a l'augment de la concentració de població a les ciutats que més pateixen la fragmentació social, les del món subdesenvolupat, és evident. I ara també trobem a ciutats com ara Karachi, al Pakistan, o Lagos a Nigèria, amb una projecció de població que supera els 24 milions d'habitants. Els problemes de fragmentació social a ciutats com Los Angeles, Nova York o les mateixes Barcelona o València, podrien semblar ridículs.

Bibliografia

- DURÁN, R. F. (1993). *La explosión del desorden: la ciudad como manifestación de la crisis global*. Madrid: Fundamentos.
- BORJA, J.; CASTELLS, M. (1997). *Local y global. La gestión de las ciudades en la era de la información*. Madrid: Santillana.
- CASTELLS, M. (1995). *La ciudad informacional*. Madrid: Alianza Editorial.
- FUNDACIÓ CENTRE D'INFORMACIÓ I DOCUMENTACIÓ INTERNACIONALS A BARCELONA. *Ciutat i desenvolupament*, núm. 57-58 (octubre-novembre 1996).

